

*Олена Ковальчук (Київ),
Тамара Марусик (Чернівці)*

СОЛІДАРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ З УКРАЇНСЬКИМ НАРОДОМ (20–30-ті рр. ХХ ст.)

Історія солідарності українців та їхніх нащадків США і Канади з Україною, її народом надзвичайно багата. Українці, які змушені були залишити батьківщину, незалежно від політичних і релігійних переконань, попри дуже тяжке матеріальне становище (особливо в перші десятиліття) завжди прагнули допомогти своїм землякам. Визначний український історик, дослідник історії української імміграції в Канаді Михайло Марунчак відзначав, що «з того погляду була завжди однозгідність серед української імміграції. Якби середовище, група чи пресовий орган проголосив був незацікавлення долею свого материка, був би з місця zdegradований* в очах цілої спільноти. ...Вважалося за велику честь та народний обов'язок допомогти рідним в Україні індивідуально та колективно»¹.

Подібної точки зору дотримувався громадський і політичний діяч, один з перших дослідників української імміграції у Сполучених Штатах Америки Юліан Бачинський. Він стверджував, що взаємини українців з країною походження не припинялися ніколи за весь час її існування. На початку, коли ще не було жодних ні економічних, ні національно-політичних організацій, товариств зв'язок обмежувався виключно безпосередніми відносинами іммігрантів з їх рідною і знайомими шляхом листування і через надання матеріальної допомоги. З часом, коли вони стали організовуватися в економічні і національно-політичні товариства і «почали виступати як збірна одиниця, то і зносини їх зі “старим краєм” почали приймати збірний характер, публічний», як взаємини між українською громадою у Сполучених Штатах і українським народом. «Ті збірні взаємини зі “старим краєм” витворилися... пізніше. Можна покласти за правило, що цей збірний, публічний характер взаємин почав витворюватися в міру, як імміграція, з первісно переважно хвилевої, тимчасової, стала перетворюватися на сталу, поселенчу. Коли ж іммігранти залишаються на постійне проживання, то колишня батьківщина, яка перед тим уявлялася їм у вигляді залишеної родини і рідних сіл, починає поволі перетворюватися в їх уяві у більш абстрактне поняття, як загал української спільноти і як цілий край. І вони починають уже цікавитися її справами. Коли ще іммігранти не почували себе як одна збірна громада, то і пожертвування були дрібні. Коли ж стали почувати себе як збірна громада, внески йшли вже на загальнонародні, політичні і культурні цілі»².

При цьому необхідно наголосити, що питання допомоги рідному краю не оминула жодна українська організація, товариство незалежно від релігійних і політичних переконань. Наведемо лише декілька прикладів. 30 липня 1914 р. у

* При цитуванні збережено мову оригіналу. – Авт.

канадському місті Едмонтон було створено товариство «Самостійна Україна», одне із завдань якого було «нести поміч визвольному рухові в Україні». Заслугує на увагу структура цього товариства. Воно було позапартійне й позаконфесійне, що дозволяло його членам входити до будь-якої партії, віросповідати будь-яку релігію. Перед членами цієї організації стояла єдина вимога: бути республіканських поглядів щодо майбутнього державного устрою в Україні, визнавати право всіх націй на самостійне існування і релігійну толерантність. «Самостійна Україна» мала свої відділення у Вінніпезі, Калгарі, Вегревилі, Альберті та в деяких інших містах Канади³.

У статуті культурно-освітнього Товариства український народний дім в Торонто зазначалось, що «за конечне означити ясніше своє становище в життєвих питаннях українського народу – політичного, організаційного, культурного та релігійного характеру. За найвищу ціль українського народу вважає здобуття державної незалежності України у її етнографічних межах. Виключає всякий постійний союз або федерацію України з безпосередніми сусідами і ставить за свій найвищий ідеал самостійність і соборність України. Товариство є проти ворожої окупації української території іншими народами і вважає своїм святим обов'язком працювати в цілі повалення всіх тих кордонів і об'єднання всього українського народу у самостійній українській державі»⁴.

На першому великому з'їзді вчителів провінції Манітоби, який відбувся 1915 р. у Вінніпезі, де обговорювалися гострі, наболілі питання шкільництва, стояло питання й про «обов'язки українців у Канаді супроти Старої Вітчизни». Одне із завдань, яке стояло перед «Українським канадським горожанським комітетом» (створено 1917 р. у Вінніпезі) – допомога українцям рідного краю. Подібні приклади можна було б наводити дуже довго. Хочемо ще раз наголосити, що не було жодної організації, яка б у своїй діяльності – в більшій чи меншій мірі – оминула це питання. Допомога колишніх співвітчизників мала не тільки велике значення для праці земляків на рідних землях, стверджував Михайло Марунчак, вона була «водночас мобілізуючою моральною силою і для тих, серед яких проводили збірки. Був це наче маніфестаційний плебісцит їх почувань для рідних в Україні»⁵.

Окрема сторінка в історії українців Канади і США – підтримка жовтневої революції, входження України до складу СРСР і соціалістичних перетворень в УССР. Саме ці події ще більше розкололи українську діаспору. Протистояння тривало не одне десятиліття, посилювалось і нерідко набувало дуже різких форм. При цьому необхідно підкреслити, що в русі підтримки соціалістичних змін приймала участь лише незначна частина української громади, так звані прогресисти. У Канаді це – Товариство український робітничо-фермерський дім*,

* *Стоваришення український робітничий дім (СУРД) створено 1918 р., з 1924 р. – Товариство український робітничо-фермерський дім (ТУРФДім). У червні 1940 р. ТУРФДім було заборонено урядом Канади, ряд її керівників заарештовано. У липні*

Робітниче запомогове товариство* , Українська соціал-демократична партія Канади, у США – Союз українських робітничих організацій**, Українська секція Міжнародної робітничої організації (МРО), Українська федерація соціал-демократичної партії США.

Українські трударі за океаном вірили, що перемога над царизмом відкриє нові можливості для розвитку українського народу. Ось витоки підтримки жовтневої революції та соціалістичної ідеї. Через десятки років стане зрозумілим, що їхні сподівання не справдилися, а тоді більшість їх, мабуть, широко вірила в те, що соціалізм принесе жадану свободу, незалежність й щастя.

20–30-ті роки ХХ ст. переконливо засвідчили: рух солідарності був явищем не випадковим і не тимчасовим. Він з новою силою виявився під час голоду в Росії у 1921–1922 рр., коли засуха охопила цілу низку сільськогосподарських регіонів. Як тільки у Канаді стало відомо про голод, вихідці з України активно взялися за збирання коштів для голодуючих. Так, у заклику до робітничих організацій країни «На почім голодуючим в Радянській Росії», який був опублікований у вінніпезькій газеті «Українські робітничі вісті», наголошувалось: «Чи допустите ви до того, щоб наші товариші-робітники із Радянської Росії упали через брак поживи?.. Це є обов'язком робітників цілого світу – дати активну поміч робітникам і селянам Радянської Росії, котрі боролись, страждали, умирали за справу цілого робітничого класу»⁶.

Члени і прихильники Товаришення український робітничий дім першими почали збір коштів на допомогу голодуючим. По всій країні створювались комітети допомоги. Спочатку рух спирався в основному на іммігрантів, та невдовзі в кампанію включилась більшість канадців. Усе це зробило даний рух, як відзначав діяч міжнародного робітничого руху і лідер Комуністичної партії Канади Тім Бак, одним із найбільш популярних, масових, які коли-небудь мали місце в країні. Впродовж 1922–1924 рр. «Канадські друзі радянської Росії» збирали одяг, медикаменти, а також предмети мистецтва з тим, щоб продати, а на

1941 р. постало під назвою *Українське Товариство допомоги Батьківщині* (УТДБ), 1942 р. перейменовано на *Товариство канадських українців*. З 1948 р. і до сьогодні діє як *Товариство об'єднаних українських канадців* (ТОУК). Серед фундаторів ТОУК були І.Навізівський, М.Прокоп, М.Шаткульський, П.Прокопчак, П.Кравчук. Друковані органи: «Українські робітничі вісті» (1919–1937), «Народна газета» (1937–1940).

* *Робітниче запомогове товариство* (РЗТ) створено 1922 р. з ініціативи СУРД, головною метою якого була боротьба за поліпшення соціально-економічного становища всіх трудящих країни незалежно від національності, про що, зокрема, свідчить його склад. Так, 1969 року РЗТ, крім 144 українських відділів, нараховувало 3 російських, 11 польських, 5 лемківських, 2 англійських, 2 угорських і словацьких, 1 фінський.

** *Союз українських робітничих організацій* (СУРО) був створений у квітні 1924 р. у Нью-Йорку. 1936 року перейменовано на *Союз українських робітників* (СУР). З жовтня 1940 року і до сьогодні діє як *Ліга американських українців* (ЛАУ). Друкований орган – «Українські щоденні вісті».

виручені кошти купити харчі і одяг голодуючим. Крім того, вони утримували притулок для сиріт у Поволжі. За цей час у радянську Росію були відправлені гроші і товари на суму більш ніж півмільйона доларів. При цьому члени товариства вели настільки широку роз'яснювальну роботу, що один час навіть деякі діячі буржуазних партій були не проти зв'язати своє ім'я з цим рухом. Так, наприклад, Макензі Кінг, посівши крісло прем'єр-міністра, зайняв посаду президента Фонду спасіння дітей. Трьома віце-президентами цього комітету були: Артур Мейген (національний лідер консервативної партії), Томас Грерар (національний лідер прогресивної партії), Родольф Лем'є (представник французької Канади). Директором і керівником фонду був колишній військовий – полковник Х.Маккі. 1922 р. він стверджував, що фонд годує 75 тисяч радянських дітей⁷.

Українські трударі одночасно збирали кошти для голодуючих України. «Не відтягуючись від участі і помочі Поволжю, – зверталися «Українські робітничі вісті» до своїх читачів 25 березня 1922 р., – ми в той же час вдвоє напружимо свої сили, щоб допомогти голодуючим Радянської України». Для них було зібрано понад 10 тисяч доларів. Українці в США, як тільки-но дізнались про голод, відразу звернулись до своїх співгромадян «негайно прийти з поміччю голодним братам на Радянській Україні. Ждати і відволікати поміч є злочин. ...Поміч мучить бути зложена *негайно*» (виділено в оригіналі. – Авт.), зазначалось у заклику про допомогу, який був надрукований 1 липня 1922 р. в американському часопису «Дніпро». 5 липня 1922 р. найбільший і найвпливовіший український часопис у США «Свобода» помістив заклик «Україна гине! Допоможім!», де йшла мова про необхідність «врятувати Україну», «добути для неї поміч у тих, що ту поміч можуть дати», а також «добиватися до opinii цілого американського суспільства». Українці у США зі сторінок своїх видань могли доповідатись як проходить акція допомоги⁸. Ними для голодуючих Радянської України було зібрано близько 10 тисяч доларів. Часопис «Наша правда» (друкований орган Комуністичної партії Східної Галичини, видавався у Відні) 26 серпня 1922 р. писав, що «найбільшу і відчутну допомогу голодуючим в Україні подало українське робітництво, головню з Америки і Канади».

У відбудовчий період українці в США і Канаді проводили кампанії під гаслом надання технічної допомоги. 1919 р. були створені Товариства технічної допомоги радянській Росії і друзів радянської Росії, які мали свої філії у багатьох містах. У січні 1923 р. IV з'їзд Товаришення український робітничий дім прийняло рішення про створення «окремого комітету надання технічної допомоги Радянській Україні»⁹. Як відзначалось 6 січня 1923 р. у газеті «Українські робітничі вісті», надання технічної допомоги радянській країні «є справою великої ваги». Головною ж метою цих товариств була «підготовка технічних та вивчених працівників на ниві відбудови господарства». І вони мали, за твердженням радянських і партійних органів влади України, «велике економічне і політичне значення для радянських республік»¹⁰.

Товариства технічної допомоги радянській Росії проводили збір коштів для купівлі промислових і сільськогосподарських машин, обладнання. При них діяли школи, де трудівники, які мали виїхати до першої в світі соціалістичної держави, набували необхідні для відбудови народного господарства спеціальності.

Ще в 1919 р. українці американського міста Чикаго «в підготовці до життя у вільній незалежній Україні» заснували коледж ім. Івана Франка. У ньому викладали комерційне право, математику, торгівлю, книговидання, англійську та німецьку мови, українську граматику, літературу та історію. Навчання проводилось чотири вечора на тиждень. Як підкреслювалось в українській пресі, що видавалася у США, ця професійна освіта потрібна для тих, хто схоче почати власний бізнес по поверненню до рідного краю. На жаль, коледж ім. Івана Франка проіснував недовго.

1920 р. у Чикаго була заснована «Українська машинна та технічна школа» при одній із фабрик цього міста, яка знаходилася у власності українців. Для того, щоб бути прийнятим до школи, потрібно було купити акції компанії не менш ніж на 50 доларів. Зібрані кошти планувалось використати на розвиток підприємств, «які в близькому майбутньому будуватимуть в Україні». У новоствореній школі, це фактично були курси, навчали робітничим спеціальностям. Лунав заклик поспішати оволодівати тією чи іншою професією, «щоб повернутися в Україну продуктивним громадянином», бо після страшної руйни, нанесеною світовою війною і нападами різних «визволителів», вона потребує тисячі людей і ремісників, як також і знаряддя, і машини для відбудови. «Земляки, війна скінчилася і тепер починається відбудова, яка так потрібна для України, – писав часопис «Україна» 21 серпня 1920 р. – Всі народи готуються до цієї роботи, але, на жаль, українці нічого не допомагають батьківщині. Чи не буде соромно, коли інші народи досягнуть вищій ступінь у світі і навіть в Україні? Чи не буде соромно, коли українці повернуться додому без ремесла та професії?»¹¹.

22 червня 1921 р. за пропозицією В.Леніна Рада праці та оборони (РПО) Росії прийняла постанову «Про американську промислову еміграцію», яка передбачала приїзд вже організованих в артілі, кооперативи і т.д. промислових і сільськогосподарських робітників. У постанові йшла мова про необхідність використовувати іммігрантів «для підняття продуктивних сил в країні» і передбачався приїзд в основному організованих колективів, які були забезпечені знаряддями виробництва і продуктами харчування, щоб вони могли швидко, без додаткової матеріальної підтримки держави, почати роботу на новому місці. У сільському господарстві планувалось створити *силами іммігрантів та на їх кошти* (підкреслено нами. – Авт.) високопродуктивні, технічно забезпечені господарства, які були б переконливим прикладом для місцевого населення у перевагах колективного господарства. Одночасно вони мали надавати посильну технічну допомогу місцевому селянству. Керівник радянської держави В.Ленін жваво цікавився переселенням і роботою зарубіжних колективів, неодноразово

наголошуючи, що приїжджати можуть тільки спеціалісти, стійкі люди, віддані комуністичним ідеалам¹².

Бажаючих поселитись і працювати в радянській Україні виявилось багато. І не тільки українців, але й представників різних національностей. Це були і поодинокі іммігранти, а також уже об'єднані в сільськогосподарські і промислові комуни, кооперативи, групи, які мали досить значні заощадження.

На початку травня 1922 р. на Донбас у Юзівський район прибули 32 американські шахтарі, які мали великий досвід роботи на вугільних копальнях. Привезли з собою також велику кількість обладнання. Працювали на шахті № 2 (колишня Лідівська). Попри несприятливі умови найближчим часом вони досягли досить непоганих результатів. Продуктивність праці при видобутку вугілля при однакових умовах з місцевими робітниками була удвічі більша. Інколи їм доводилось працювати і на поверхні, а продуктивність праці у них була втричі більша, ніж у місцевих¹³.

Та переважна більшість бажаючих переселитись в Україну (в першу чергу сільськогосподарські комуни) не могли отримати дозвіл. Головна причина – відсутність вільних земель у республіці. Уряд УСРР ставив питання про еміграцію корінного населення за її межі у колишні дореволюційні центри переселенської колонізації. Це Сибір, Далекий Схід, Кавказ, Середня Азія та інші регіони – тобто на вільні неосвоєні землі на окраїнах радянської держави. Лише в порядку виключення було дозволено переселення в Україну невеликій групі іммігрантів, які були об'єднані у сільськогосподарські комуни. Їм була виділена земля згідно з існуючими нормами. За іммігрантськими комунами, які вже оселились, було закріплено право користування землею, яка їм вже була виділена, до повного приєднання до них їх колег згідно попередніх заявок, плану цих комун, які відповідали вимогам Наркомзему. Було розроблено і положення про переселенські товариства¹⁴. Іммігранти, об'єднані в сільськогосподарські комуни, громади мали повністю забезпечити себе і свою родину. Вони повинні були привезти необхідну техніку, посівні матеріали, харчі. Подібна вимога відразу ставилась урядом радянської країни. У зв'язку з відсутністю вільних земель уряд УСРР наголошував, що подальша імміграція в Україну не буде дозволена і просили ходаків донести про це до Північної Америки¹⁵.

На кінець 1923 р. на території УССР діяло 9 комун, створених із американських (мається на увазі із США і Канади. – Авт.) іммігрантів і реемігрантів, більш детально про які свідчить дані наведеної таблиці¹⁶. На 1 липня 1925 р. у цих комунах нараховувалось 1260 членів (у тому числі 443 місцевих жителі), вибуло з них з різних причин – 215 осіб¹⁷.

Назва комуни	Місце знаходження	Час прибуття	Кількість відведеної їм землі	Забезпечення живим інвентарем	Забезпечення інвентарем
1	2	3	4	5	6
1 канадська комуна ім.Леніна (Мигаєво)	Одеська губ. Тираспольський окр. Мигаєво	Весна 1922	1500 д.	90%	90%
2 канадська комуна «Хлібороб»	Катеринославська губ. Криворізька округа	Квітень 1923	1130 д.	30%	70%
«Нива трудова»	- « -	- « -	850 д.	25%	50%
Комуна імені Дж.Ріда	Подільська губ. Вінницька округа	Березень 1922	157 д.	90%	100%
Комуна Червоного Прапора	Одеська губ. Миколаївська округа	Березень – травень 1923	2243 д.	60%	50%
Комуна «Червоний промінь»			740 д.		
Комуна «Новий світ»	Київська губ. Таращанський повіт	Вересень 1922	790 д.	65%	70%
Комуна «Ехо»	Одеська губ.	Квітень 1924	5499 д.	10%	30%
Незалежні канад. духобори	Катеринослав. губ.	Вересень 1923			

Перша і найбільша комуна імені Леніна була створена із реемігрантів, головним чином членів Товаришення український робітничий дім, у селі Мигаєво Одеської губернії навесні 1922 р. Комуна об'єднувала 159 осіб, в тому числі 49 місцевих жителів (перша група, яка прибула в Україну, складалася з 52 осіб. Наймолодшому було 24 роки, найстаршому – 45). Вони привезли з собою 3 трактори, 6 плугів, 7 борін, 5 сівалок, 6 снопов'язок, самоскиди, молотарку, токарний верстат, 2 вантажні автомобілі, а також насіння. На закупку

сільськогосподарського реманенту було витрачено 15329 американських долари, на насіння – 2500 дол., на зброю – 370 дол., на споживчі товари – 3077 дол., на перевезення з Канади людей і техніки – 9978 дол. Разом було витрачено понад 30 тисяч доларів.

Українці працювали вдень і вночі, відбудовуючи зруйноване громадянською війною сільське господарство. Були також побудовані паровий млин, кузня, слюсарня, столярня. Відкрили школу, у якій навчались діти не лише членів комуни, а також з навколишніх сіл. Побудували читальню, клуб¹⁸.

Врожаї зернових на полях комунарів були набагато вищими ніж у навколишніх селян. Так, наприклад, врожай з десятини ярової пшениці у комуні імені В.Леніна складав 25,4 пуда, на полях селян навколишніх сіл – 18,6, тобто на 6,8 пудів більше; вівса – відповідно 57,5 і 31,8, більше на 25,7 пудів; ячменю – відповідно 57,4 і 32,0 – тобто на 25,9 пудів більше; гречки – відповідно 40,4 і 11,2 – тобто на 29,2 пуда більше¹⁹.

Завдяки самовідданій праці українських фермерів з Канади була побудована сільськогосподарська комуна з високим рівнем продуктивності праці й вагомими результатами. Серед навколишніх селян комунари користувались великим авторитетом і повагою. До речі, за поданням В.Леніна, ВЦВК 9 листопада 1922 р. прийняв постанову про визнання деяких комун зразковими, серед яких була і перша канадська комуна ім. В.Леніна в селі Мигаєво²⁰.

Матеріально-технічна база, самовіддана праця членів комуни сприяли неухильному зростанню товарного виробництва. Якщо в перший період існування агрокомуна продавала кооперації лише незначну кількість зерна, то надалі вона почала вивозити на державні заготівельні пункти шерсть, молоко, яйця, бринзу, олію, борошно і т.д. Рік у рік зростали і кількість, і асортимент продукції, що продавалася. Розвивались і допоміжні галузі – бджільництво, садівництво, виноградарство, виноробство. Значні кошти надходили у касу комунарів від селян за помел. Так, наприклад, 1927 р. вони склали 32254 карбованці.

У січні 1930 р. Одеський окружком партії заслухав звіт про стан агрокомуни і роботу партійної організації. В ухваленій постанові визнано «загальне зростання і зміцнення комуни. Незважаючи на ряд неврожайних років, комуна спромоглася рентабельно організувати своє господарство, техніка ведення господарства значно поліпшилась і є справжнім зразком для селянства. Значно краще у порівнянні з минулим організовано технічну допомогу в найближчих селах»²¹.

У вересні 1922 р. в Україну з американського міста Клівленд прибула комуна «Новий світ», якій була виділена земля у Київській губернії. Вона складалася з 120 кваліфікованих трактористів, механіків, слюсарів, електриків і т.д. 48 осіб були членами Комунистичної партії США. При сприянні Товариства технічної допомоги радянській Росії комуна була забезпечена продуктами харчування на два роки, одягом, посівними матеріалами високої якості, тракторами, вантажними автомобілями, обладнанням для механічної майстерні, водяною турбіною для електростанції, вітряним двигуном і т.д. Протягом двох років

було побудовано 10 житлових будинків, корівник на 100 голів, конюшню на 30 коней, електростанцію, механічну майстерню, водонапірну вежу, їдальню, баню. Відремонтували млин, колишній поміщицький будинок і організували там районний клуб і бібліотеку.

Завдяки застосуванню новітніх технологій комунари отримували набагато вищий врожай посівних ніж селяни навколишніх сіл. Так, з десятини землі озимої пшениці комунари отримували 22,4 пуди зерна, на селянських полях врожай складав 8,1 пуд, тобто комунари збирали на 14,3 пуди більше; жита відповідно 26,4 і 11,8, тобто на 14,6 пудів більше; вівса відповідно 39,6 і 10,2, це на 29,4 пудів більше. Місцеві селяни постійно звертались по допомогу до своїх американських колег і завжди її отримували. Комуна «Новий світ» проіснувала до 1930 року. У зв'язку з проведенням колективізації на її базі був створений колгосп ім. В.І.Леніна.²²

У листопаді 1922 р. у Москву з Америки прибули ходаки сільськогосподарської комуні «Червоний прапор» комуністи Дзюба і Качан. Ця комуна була створена у Нью-Йорку і нараховувала 55 осіб, які були готові вирушити в дорогу. В залежності від кількості землі, яка буде надана комуні, зазначали ходаки, число працівників могло бути збільшене до 200 осіб, половина з яких – комуністи. Група складалася із вихідців України. Було придбано 17 тракторів, молотили, сіялки, вантажні автомобілі, а також обладнання для невеликого лісопильного заводу. Фінансові ресурси сягали 40 тисяч американських доларів. Члени комуні «Червоний прапор» весною 1923 року оселились у Миколаївському окрузі Одеської губернії, для них було виділено 2243 десятин землі²³.

У вересні 1923 р. в Україні була створена перша громада канадських духоборів. Вона складалася з 252 сімей і було виділено їй 11 136 десятин землі у Мелітопольському окрузі Катеринославської губернії. Делегати від духоборів – Н.Хадикін та Ф.Углов – зверталися до радянського уряду дозволити приїзд в Україну ще великій групі. У канадських провінціях Манітоби, Саскачевану, Альберти та Британської Колумбії бажаючих переселитися було 320 родин (близько 1 300 осіб). У перспективі вони планували переселити 6–7 тисяч осіб. У листі Центрального бюро Товариства технічної допомоги радянській Росії відзначалось, що при переселенні духобори готові привезти техніку загальною вартістю на кілька мільйонів доларів. Вони «є першокласними землеробами, і будь-яка група духоборців може заснувати зразкове сільське господарство в радянській Росії». Проте рееміграція духоборів з Канади не набрала масового розмаху²⁴.

Як уже зазначалось, у створених сільськогосподарських комунах завдяки самовідданій праці переселенців, застосуванню привезеній техніці були створені зразкові господарства з високим рівнем продуктивності праці й вагомими результатами. Врожаї зернових культур у них були вищі в середньому у 2–3 рази ніж на полях у селян навколишніх господарств. Відбудовувались

приміщення, відкривались школи, де навчались діти не лише членів комуни. Комунари допомагали своїм сусідам і порадами, і технікою, і посівними матеріалами. У доповідній записці Наркомзему «Про комуни американських емігрантів» відзначалось, що вони являють собою досить міцні і потужні господарства, мають значний виробничий ефект, зв'язались із місцевим населенням і надають йому деяку допомогу²⁵. Для багатьох селян навколишніх сіл ці нові для них товариства з їх високим рівнем механізації, продуктивності праці були просто чудом. Так, наприклад, часопис «Харьковский вестник» опублікував лист селян Одеської губернії під красномовною назвою «Чудо Мигаєво». У ньому автори висловлювали свій подив перед вмілим підходом до господарювання, який мав місце в комуні ім. В.Леніна в селі Мигаєво²⁶.

Варто зауважити, що проблеми не минули і ці «чудо»-колективи. Деякі члени комуни покидали їх. Головна причина полягала в тому, що інколи у них діяла зрівнялівка, не всі змогли витримати важкі умови побуту і праці, і це при тому, що господарства були механізовані. Такої сільськогосподарської техніки і у таких масштабах навряд чи можна було знайти у місцевих господарствах. Були привезені навіть пральні машини, про які в той час в українському селі навряд чи хтось чув. За думкою Наркомзему, найбільш доцільними були б так звані змішані комуни, тобто з іммігрантів і місцевих селян, що буде «правильним методом внутрішнього оздоровлення комун»²⁷. На жаль, мали місце і непорозуміння між членами комун і місцевим селянством. В основному це залежало від того, чи допомагали комунари селянам, чи ні²⁸.

Головна ж мета прибулих в радянську Україну полягала в тому, щоб внести свій посильний вклад у відбудову народного господарства. Як заявили у комуні села Мигаєво, «взявши на себе зобов'язання допомогти розореному війною господарству країни, виконаємо його повністю, яких би затрат і зусиль воно нам не коштувало»²⁹.

Українці, які повернулись на батьківщину, постійно інформували своїх земляків у Канаді, США про своє життя, працю, досягнення. А результати були вражаючі. Про почуття, настрої, з якими жили і працювали комунари, можна сказати словами одного із них – Н.Захарчука, який надіслав свою кореспонденцію до газети «Українські робітничі вісті», що видавалась у Канаді, і розповів про святкування 6-ої річниці жовтневої революції: «Так, дорогі товариші й товаришки в Канаді, відсвяткувала наша Комуна Велике Жовтневе свято. Але повірте, нема сили описати так, як воно відбувалося. В душі залишилось дуже багато і передати це на папір – годі. Треба побачити очима все те, щоби розумно і точно оцінити. Дорожчого ідеалу, як пережити і бачити своїми очима це, що здобуте завзятими борцями пролетарської революції і передане для користування лише робітникам і селянській бідності»³⁰.

У цьому захопленому висловлюванні – згусток тієї віри у краще майбутнє народу, яку українські іммігранти зв'язували з соціалістичною революцією. Однак, на превеликий жаль, їх доля (тут працювали не лише українці, але й

росіяни, німці, угорці, англійці й представники інших національностей) була трагічною. Хоча про більшість із них ми не маємо точних даних. Знаємо лише, що були серед них і репресовані, і лише поодиноким вдалось виїхати з України.

Видання СУРО, ТУРФДім постійно друкували матеріали про життя в країні рад. Не було більш-менш важливої події, яке б не знайшло відображення на їх сторінках. Наведемо назви лише кількох статей: «Що дала Жовтнева революція українським трудящим масам?», «Що таке радянська влада і чим вона відрізняється від інших?», «Економічне відродження Радянської України», «Пролетарська революція та українське селянство», «Національна політика радянської влади», «Розквіт національного мистецтва в Радянській Україні» і т.д. У «Народній газеті» існувала постійна рубрика «Союз Радянських Соціалістичних Республік в ілюстраціях», яка мала свідчити про економічні, політичні, культурні, національні успіхи трудящих першої в світі соціалістичної держави. Та в жодній із цих статей не було навіть згадки ні про голод 1932–1933 рр., ні про масові репресії.

Українці, які в силу різних причин опинилися за океаном, прагнули контактів з Україною, її народом. З цією метою 1923 року Матвій Шатульський – один з керівників Товариства український робітничо-фермерський дім, редактор «Українських щоденних вістей», ще не діставши прав громадянина Канади, приїхав в Україну, де пробув кілька місяців. Його враження широко висвітлювались на сторінках часопису, який він очолював.

1928 р. радянську Україну відвідав Іван Навізівський – один із керівників ТУРФДім і один із основоположників Комуністичної партії Канади. Він побував у Харкові, Києві, Одесі та інших містах. Мав зустрічі з Миколою Скрипником, Власом Чубарем, Володимиром Затонським, письменниками, артистами, художниками. У результаті цієї подорожі були встановлені тісні культурні контакти між Товариством український робітничо-фермерський дім та Українським товариством культурного зв'язку з закордоном, письменницькими організаціями, редакціями періодичних видань УСРР. Після того до Канади почали регулярно надходити українські книжки, газети, журнали³¹.

Та це були поодинокі візити керівників «прогресивних» українських організацій. 22 лютого 1931 р. ТУРФДім, РЗТ прийняли рішення направити делегацію робітників і фермерів до УСРР, щоб вони ознайомилися з життям трудящих радянської країни, а потім розповіли побачене своїм землякам у Канаді. У квітні 1931 р. група з 16 осіб, яку очолив відомий діяч української «прогресивної» еміграції Іван Навізівський, прибула в Україну. Це була перша робітничо-фермерська делегація Канади в УСРР. Вона побувала у багатьох містах і населених пунктах, відвідала фабрики і заводи, наукові заклади, школи, театри, зустрічалась з робітниками і селянами, діячами науки і культури. Перед від'їздом Іван Навізівський київській газеті «Пролетарська правда» від імені делегації заявив: «За час нашого перебування у країні Рад ми переконались, що ви переможно ведете будівництво і побудуєте соціалізм. Ваші успіхи і на

фронті господарському, і на фронті культурному – величезні. Це – результат непохитного здійснення генеральної лінії Комуністичної партії і того творчого ентузіазму, який властивий всім трудящим країни Рад»³². Після повернення до Канади члени делегації виступали на багатолюдних мітингах, в українській пресі з розповідями про радянську Україну, про її, як вони вважали, швидкий економічний, культурний розвиток.

Необхідно ще раз наголосити, що жовтневу соціалістичну революцію 1917 р., встановлення радянської влади в Україні та соціалістичні перетворенні підтримувала лише незначна частина української діаспори, так звані прогресисти.

Іншим регіоном, куди постійно спрямовувалися погляди українців із-за океану, була Західна Україна. Вони з неослабною увагою слідкували за боротьбою своїх земляків за національне й соціальне визволення проти іноземних поневолювачів (Східна Галичина і Волинь опинилися під владою Польщі, Буковина – Румунії, Закарпаття – Чехословаччини) і своїм священним обов'язком вважали надання їм матеріальної і моральної підтримки. У Канаді, наприклад, з цією метою 1922 р. був створений Український робітничо-фермерський комітет за визволення Східної Галичини, першою акцією якого була кампанія по збиранню коштів для допомоги політв'язням та їхнім родинам. Було зібрано близько 15 тисяч доларів³³. 13 липня 1923 р. «Українські щоденні вісті» опублікували подяку закордонного комітету революційного руху Східної Галичини українцям Канади за надану допомогу.

22 лютого 1922 р. заходами Українського народного комітету біля консульства Польщі у Нью-Йорку була проведена демонстрація протесту проти польського панування у Східній Галичині³⁴. 22 вересня 1922 року українською громадою міста Вінніпег був проведений 10-тисячний мітинг на знак протесту проти прилучення Західної України до Польщі. Це була не тільки «найбільша і найвеличніша» українська демонстрація, яка коли-небудь мала місце в Канаді, але взагалі найбільша демонстрація, організована іммігрантами, чи як прийнято було називати їх тоді – чужинцями. «Та не тільки величною, але й зразковим порядком» відзначалася дана маніфестація. Подібні акції протесту відбулися і в ряді інших міст країни, зокрема в Брендоні і Саскатуні³⁵.

У 1924 р. по всій Канаді на заклик українців відбувалися мітинги проти насилля над західноукраїнським населенням. У резолюції, ухваленій на одній із маніфестацій, зазначалося: «Ми апелюємо до вас, організовані працюючі всього світу, за допомогою, бо ви є єдиною силою, здатною боротися і вибороти свободу для робітників і селян, що ще мучаться під соціальним, політичним і національним тиском»³⁶. Рух протесту набрав широкого розмаху по всій країні, у ньому взяли участь представники різних національностей. Так, ухвалена на мітингу англійських робітників резолюція закликала «покласти кінець цим злочинствам раз і назавжди. Це зобов'язує нас закликати до всіх робітників, аби вони всі прилучилися до цього протесту, завжди пам'ятаючи, що боротьба наших товаришів є нашою боротьбою»³⁷.

Становище на західноукраїнських землях, без перебільшення, було в центрі уваги усієї діаспори незалежно від політичних і релігійних переконань, бо переважна більшість українців – близько 90 відсотків – були вихідцями саме з цього регіону. Візьмемо для прикладу лише одну з багатьох організацій – Український народний дім в Торонто. 1920 року її члени для допомоги українцям Львова зібрали: на часопис «Земля і воля» 222 дол., інвалідам – 673 дол., політв'язням – 253 дол., «Рідній школі» – 435 дол.; 1927 р. потерпілим від повені на Гуцульщині – 103 дол., 1932 р. – голодуючим у Яворівщині – 70 дол., 1938 р. – у фонд Карпатської України – 618 дол.³⁸. Члени створеного 1921 р. жіночого товариства у Нью-Йорку збирали кошти на допомогу інвалідам Громадянської війни. 1924 р. це товариство активно допомагало Союзові українок у Львові й Комітету допомоги раненим і полоненим у Відні. Коли стало відомо про смерть Ольги Басараб, яка була закатована 12 лютого 1924 р. у польській в'язниці, члени товариства влаштували мітинг протесту, на якому звинувачували польський режим у її вбивстві³⁹. Вшанування пам'яті української громадської і політичної діячки стало щорічною традицією товариства. Українські жінки в Сполучених Штатах Америки брали найактивнішу участь у заходах протесту проти національного гноблення своїх земляків.

Створений 1924 р. у США Союз українських робітничих організацій на першому своєму з'їзді заявив про моральну і матеріальну підтримку своїх співвітчизників у «старому» краї. Силами даного Союзу було проведено понад 50 мітингів-протестів проти польського окупаційного режиму в Західній Україні. На допомогу політв'язням та їхнім сім'ям було відправлено 12 тисяч доларів. На другому з'їзді СУРО, який відбувся у грудні 1926 р., зазначалось, що тільки заходами цієї організації на допомогу політичним в'язням та їхнім родинам було зібрано і вислано 4200 доларів. В Українському робітничому клубі Нью-Йорка була проведена зустріч з послом до польського парламенту, членом комуністичної фракції Андрієм Пашуком, який розповів про становище українців краю. Він закликав допомогти селянам і робітникам у їх боротьбі за волю. Присутні зібрали 600 доларів на допомогу політичним в'язням краю. У зв'язку з «пацифікацією» в Західній Україні члени і прихильники СУРО провели 40 масових зібрань, 90 його відділів направили президенту Польщі резолюції з протестами проти національного гноблення українців. На допомогу політичним в'язням відправлено 634 долари⁴⁰.

1927 р., як тільки стало відомо, що населення Східної Галичини і Буковини потерпіли від повені, їх земляки із-за океану відразу поспішили з допомогою. За короткий час тільки у Канаді для них було зібрано понад 25 тисяч доларів⁴¹. Щоб ця допомога дійсно попала до рук українських трударів у січні 1928 р. до Львова прибув секретар-скарбник ТУРФДім Іван Навізівський. Під час зустрічей зі своїми земляками він розповів про життя і працю українців за океаном. А після повернення до Канади, звітував про свою діяльність. Українці у США потерпілим від повені зібрали і вислали понад 14 тисяч доларів⁴².

Попри тяжке економічне становище, безробіття, українці Північної Америки завжди знаходили сили, можливість допомогти населенню Західної України. Власне, багато із них вважали це за свій обов'язок. Так, делегати VII з'їзду Товариства українського робітничо-фермерського дому, який відбувся у 1926 р., наголошували, що українські трударі Канади вважають боротьбу своїх земляків своєю боротьбою і будуть допомагати їм, доки західноукраїнські землі не стануть вільними і не об'єднаються в єдиній Українській державі. І ці заяви підкреслювалися конкретними справами.

1 березня 1931 р. в Українському робітничому домі у Вінніпезі було створено Товариство допомоги визвольному рухові на Західній Україні (ТОДОВИРНАЗУ) з метою надання допомоги визвольному рухові у даному регіоні: матеріальна допомога революційним організаціям, політв'язням, революційній пресі та залучення до цієї діяльності тих українських робітників і фермерів, які до цього часу стояли поза ТУРФДім чи РЗТ⁴³. Уже на початку своєї діяльності, за період 1 березня 1931 р. до квітня 1933 р., було вислано західноукраїнським трударям 6216 доларів⁴⁴, і це не рахуючи допомоги, яку надавали відділи ТОДОВИРНАЗУ, які створювались по всій Канаді. Про популярність даного товариства й про бажання допомогти своїм братам і сестрам говорить і ріст його лав. Якщо у 1931 р. воно складалося з 48 відділень, у яких налічувалося 3 025 членів, то у 1939 р. у 80 відділеннях працювало 4 500 осіб⁴⁵.

До новоствореного товариства надходило багато листів від жителів західноукраїнських земель, у яких висловлювалась подяка за моральну і матеріальну підтримку. Ця допомога, як підкреслювалось в одному з листів, свідчить, що «в боротьбі ми не самі. І по той бік океану є велика сила наших братів, робітників і бідняцьких фермерів, які борються не лише проти канадського капіталу, але допомагають в боротьбі з окупантом за скинення буржуазного ладу, за Радянську владу на Закарпатті». А ось ще одне свідчення вдячності: «Ваш реальний вияв міжнародної пролетарської солідарності, Ваша допомога і пам'ять про нас, – писали політв'язні Дрогобицької тюрми, – дасть нам ще більше витривалості й натхнення в боротьбі проти терору, допоможе нам мужньо обстояти права політичного в'язня, за яке віддають життя найкращі сини робітничого класу»⁴⁶. Уже в перші роки існування товариства було взято шефство над політв'язнями в 40 тюрмах.

ТОДОВИРНАЗУ діяло понад восьми років, до тих пір, коли західноукраїнські землі не були возз'єднані з УРСР у складі Союзу радянських соціалістичних республік. І оскільки, з точки зору керівництва, завдання цієї організації було виконано, було ухвалено рішення про її саморозпуск.

Українці, а також їхні нащадки в США і Канаді постійно приділяли значну увагу шкільництву як у країні поселення, так і у Західній Україні. Головна допомога «Рідній школі» припала у міжвоєнний період за посередництвом Горожанського комітету у Львові. З 1921 до 1935 р. з США на потреби «Рідної школи» було направлено 87 357 дол. Найбільша допомога – 20 тис. дол. надійшла

в 1928/29 р., коли Лев Ясінчук відвідав українські поселення в Америці. У той час на потреби «Рідної школи» збирали у деяких містах стільки, як інколи за цілий рік вся американська громада. Так, наприклад, у Чикаго пожертви склали 1757 дол., Нью-Йорку – 1445 дол., Ньюарку – 722 дол., Пітсбурзі – 595 дол., Детройті – 33 384 дол., Філадельфії – 358 і т.д. Друга велика поміч була надана у 1931/32 р. У цей час Лев Ясінчук знову відвідав українські поселення в Америці. Попри досить тяжке економічне становище українців у США, для України вдалося зібрати 11 700 доларів. Тільки в одному Нью-Йорку пожертви склали 1628 дол.⁴⁷

Для ознайомлення американців з дійсним становищем на українських землях, а також у справі надання допомоги своїм колишнім співвітчизникам велику роль зіграло створене 1922 р. у Сполучених Штатах Америки Об'єднання українських організацій в Америці (ОУОА), яке координувало політичну, освітню й добродійну діяльність Українського Народного Союзу, Народної помочі, Організації державного відродження України та деяких інших релігійних і громадських організацій цієї країни. Новостворене товариство видало низку книг і брошур про український національний рух, польську «пацифікацію» в Західній Україні, про штучно створений у радянській Україні голод 1932–1933 рр., масові репресії та ін. На 1940 р. ОУОА збрало понад 357 тис. доларів для таких українських організацій у Європі, як Товариство українських інвалідів, Просвіта і «Рідна школа». Була проведена низка маршів протесту й політичних маніфестацій. Листопад 1930 року Об'єднання українських організацій в Америці проголосило місяцем національної жалоби по українських жертвах польської «пацифікації», а неділю 16 листопада – Днем національної молитви. Протягом цього місяця в 94-х американських містах відбулося до 160 масових мітингів, у яких взяли участь понад 100 тисяч осіб. У одній лише Філадельфії 30 листопада 14 тисяч українців пройшли в мовчазному протесті⁴⁸.

Подібні заходами були проведені українцями в Канаді. Про становище на окупованих українських землях як східних, тобто радянських, так і західних постійно йшла мова на шпальтах їх часописів, видавались брошури українською та англійською мовами. У 1930-ті роки тільки члени і прихильники однієї із канадських організацій «Союз українських самостійників» (СУС) провели низку акцій проти «пацифікації» в Галичині, ліквідації українського національного життя на Буковині, суду над членами Спілки Визволення України, голоду 1932–1933 рр. в радянській Україні, засуджень членів Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів і т.д. При цьому було ухвалено сотні резолюцій, які були вислані державним і дипломатичним діячам, щоб нагадати світовій громадськості про страхіття, які чинять окупанти в Україні як у Східній, так і в Західній⁴⁹.

Так, наприклад, 22 січня 1930 р., в Українському народному домі в Брендоні, відзначаючи свято державності й соборності в Україні, присутні прийняли спеціальну резолюцію, у якій висловили протест проти червоного терору в

Україні, арештів визначних українських діячів по всій країні. У лютому 1930 р. часопис «Український голос» опублікував заклик Союзу українців самостійників «Протестуймо проти червоного терору в Україні». Він не залишився непоміченим для українців. По всій країні була проведена низка заходів, де присутні висловлювали протест проти політики знищення українців на материковій Україні. У цьому ж році відбулися масові акції протесту й проти польського терору в Галичині. Преса розповідала про акції українців, що мали місце у різних частинах Канади. Друкувались і розповсюджувались листівки як українською, так і англійською мовами, де йшла мова про справжнє становище українців по всій Україні

27 лютого 1930 р. в англійській церкві св. Трійці у Вінніпезі представники різних церков провели акцію проти релігійного переслідування в СРСР. Неділя 16 березня 1930 р. була оголошена днем загальної молитви вірних всіх церков Канади. У цей день у Православному соборі Вінніпегу був відправлений молебень за жертви релігійного переслідування в Україні⁵⁰.

7 лютого 1932 р. у Саскатуні було проведено масове віче на знак протесту проти «культурно-релігійного й господарського гніту українського населення на всіх українських окупованих землях та проти тортур над українськими політичними в'язнями по польських та московсько-більшовицьких тюрмах, їхніх розстрілів, поневолення їх до невільних робіт на Сибірі більшовицьким урядом»⁵¹.

У 1934 р. у Саскатуні й Едмонтоні відбулися з'їзди Союзу українців-самостійників, на яких було засуджено політику терору радянської Росії супроти України, що «виявилася в кількох останніх роках систематичним знищенням українського населення, а останнім році масовими розстрілами передових українців». Підкреслювалось, що, «стоячи непохитно на становищі самостійності і суверенності української нації», з'їзд вважає теперішню окупацію українських земель радянською Росією, Польщею, Румунією та Чехословаччиною вкрай шкідливою для життєвих інтересів українського народу і небезпеки для світового миру. Ставилось завдання перед українцями Канади працювати всіма можливими заходами в межах канадського громадянства для реалізації ідеї самостійності і суверенності України⁵².

У 1932–1934 рр. українська преса США і Канади постійно і дуже докладно інформувала своїх читачів про голод в Україні. Попри повну інформаційну блокаду, яку застосував радянський уряд, правда все ж просочувалася у засоби масової інформації. У зв'язку з тим, що діаспорна преса не мала власних кореспондентів в УРСР і, таким чином, не могла давати інформацію безпосередньо з місця подій, то змушена була головним чином передруковувати матеріали з інших газет: західноукраїнських, польських, чеських, німецьких, англійських, американських та ін. Була опублікована низка статей, де йшла мова і про голод в радянській Україні, який був значно більшим ніж у 1921 р. Зазначалось, що тоді світова громадськість змогла надати певну допомогу і таким чином врятувати багато людей. У 1932 – 1933 р. уряд СРСР намагався

приховати справжнє становище, стверджуючи, що ніякого голоду немає і відмовлявся від будь-якої допомоги. Роз'яснювалось, що ця трагедія сталася через те, що врожаї з українських сіл були повністю конфісковані. У той час, коли люди вмирили від голоду, продукти харчування вивозились за кордон. Наведемо назви лише кількох із численних статей, опублікованих в українській пресі, що видавалась у США і Канаді: «Радянська Україна голодує» («Новий шлях», 28 червня 1932); «Щораз страшні вісті про марево голоду на Радянській Україні» («Новий шлях», 9 серпня 1932); «Американські студенти про страхіття голоду на Україні» («Новий шлях», 6 вересня 1932); «Чужинці про положення на Радянській Україні» («Новий шлях», 11 жовтня 1932); «Англіїці про грізний голод на радянщині» («Новий шлях», 4 квітня 1933); «Москва заперечує голод на Україні» («Свобода», 12 серпня 1933); «За шість місяців у радянщині вмерли десять мільйонів людей з голоду» («Свобода», 12 липня 1933); «Населення України тікає від голоду світ за очі» («Свобода», 21 липня 1933); «Україна вмирає з голоду» («Свобода», 31 липня 1933); «Найбільша трагедія в історії України» («Український голос», 16 серпня 1933); «Більшовики хочуть закрити голод перед світом» («Свобода», 22 серпня 1933); «Очевидці розповідають про страхіття голоду на Україні» («Свобода», 26 серпня 1933); «Українське збіжжя вивозять до Москви, а на Україні нема хліба» («Свобода», 12 вересня 1933); «Чому на Україні голод?» («Український голос», 11 листопада 1933); «Страхіття голоду на Україні» («Український голос», 10 січня 1934). Варто окремо назвати статтю з Праги голови жіночої національної української ради професора С.Русової і секретаря доктора Х.Кононенко «Голод на Україні», яка спеціально була написана для часопису «Свобода» (опублікована 4 серпня 1933 р.). У цій статті був даний аналіз становища в сільському господарстві і показане справжнє становище в 1932 – 1933 роках, а також лунав заклик про необхідність надати допомогу⁵³. Друкувались у пресі і листи із радянської України, які інколи все ж вдавалось переправити через океан. Були й живі свідки тих подій. На щастя, деякі українці, хоча їх було дуже мало, попри численні перепони все ж змогли вирватися з радянської України і потрапити на американську землю. Українська преса друкувала їх свідчення на своїх сторінках. У жовтні 1933 року в США вийшов перший номер українського англомовного тижневика «The Ukrainian Weekly», який заснувала одна із найбільших українських організацій в США – Український народний союз. Одне із завдань цього видання, перший номер якого побачив світ саме у час Голодомору в Україні, як стверджує Роман Гадзевич – нинішній її головний редактор – повідомляти американське суспільство про події в Україні. Адже на Заході тоді про український Голодомор майже нічого не знали. Тож у 1933 р. українська діаспора особливо гостро відчула необхідність власної англомовної газети⁵⁴. Говорячи словами відомої української журналістки, активної громадської діячки Мілени Рудницької, *йшла боротьба за правду про великий голод*⁵⁵ (виділено нами. – Авт.).

Дуже активно діяли жіночі організації, зокрема Союз українок Америки, який створив Комітет негайної допомоги голодуючій Україні. Члени комітету намагалися ознайомити громадськість з подіями в Україні через американську пресу, яка подала б правдиву інформацію про ситуацію в Україні з тим, щоб зібрати кошти і надіслати їх голодуючим. Виготовлені меморандум, листи і прохання були вислані до президента США, його дружини, конгресменів, сенаторів, різних урядових інституцій, фондаций, організацій релігійного і гуманітарного характеру, Червоного Хреста в Женеві, Американського Червоного хреста та ін. для проведення акцій на місцях. До речі, з адміністрації Президента, правда, після того, як було вдруге направлено меморандум, повідомили, що уряд США «під цю пору не може зайняти будь-яке становище щодо ситуації в Україні». Елеонора Рузвельт пообіцяла звернути увагу на цю проблему в найближчому часі. Ряд сенаторів і конгресменів також обіцяли розглянути надіслані матеріали при першій нагоді. Були надіслані матеріали до провідних американських часописів. З «New York Evening Post», наприклад, прийшла відповідь, що листа отримали, але не можуть помістити, бо не вистачає місця на власні статті, «World Telegram» підтвердив отримання матеріалів, однак зазначив, що листів такого роду приходять сотні, то часопис мусить вибирати, що саме цікавить читачів, «New York Herald Tribune»: «Ми маємо свого кореспондента і не покладаємося на Москву, то наш кореспондент ще раз поїде до СРСР», «New York Times» не дав жодної відповіді⁵⁶. Саме кореспондентом останнього часопису з 1922 р. по 1941 р. у Москві був Уолтер Дюранті, який у своїх статтях про Радянський Союз, зокрема, заперечував існування голоду в Україні, стверджуючи, що «будь-яке повідомлення про голод є сьогодні перебільшенням або зловмисною пропагандою» («New York Times», 24 серпня 1933). Він сам визнав, що завжди відображав точку зору радянської влади, а не свою власну, за що й, мабуть, був нагороджений в СРСР орденом Леніна, а також отримав значну фінансову винагороду. Саме йому Сталін дав інтерв'ю. У США за свої репортажі з Радянського Союзу він отримав найпрестижнішу журналістську премію Пулітцера. У рік 70-ліття Голодомору українські організації Північної Америки розгорнули кампанію з вимогою позбавити У.Дюранті цієї нагороди. До цієї кампанії приєдналися українці з усього світу, направивши до Пулітцерівського комітету майже мільйон листів, звернень. Українці Нью-Йорка протягом багатьох років у листопадові дні пам'яті жертв великого голоду маніфестували перед будинком редакції «New York Times». Як свідчать документи, У.Дюранті знав про справжнє становище в Україні. Він був одним з небагатьох зарубіжних журналістів, який міг подорожувати по Радянському Союзу, зокрема й по Україні, де перебував влітку 1933 р. Пізніше він розповідав британському послу, що Україна «стекла кров'ю» і близько «10 мільйонів осіб загинули голодною смертю в СРСР». За твердженням американського історика Марка фон Хагена, до якого звернувся часопис «New York Times» з проханням перевірити репортажі У.Дюранті з Москви,

вони були «однобічними». «Власне, вони були переспівом офіційної пропаганди, з пересмикуванням радянської статистики та уривки виступів її лідерів: Сталіна, Молотова, Кагановича, взяті з радянських газет без супроводжувального коментарю». Марк фон Хаген переконаний, що Дюранті відіграв неабияку роль у визнанні Радянського Союзу Сполученими Штатами Америки. Саме завдяки цьому журналісту чимало ганебних фактів «великого експерименту» в СРСР лишилося поза увагою американської громадськості та політики. У Дюранті «не лише приховав факт існування голоду, але й у своїх статтях намагався зобразити Радянський Союз у якомога привабливішому світі». Пулітцерівський комітет після шести місяців вивчення справи, хоча і «визначив, що згідно з сучасними стандартами закордонного репортажу ці публікації є дуже низької якості», а також визнав, що «голод 1932 – 1933 років був жахливою подією, яка не отримала міжнародної уваги, на яку заслуговувала», все ж свою премію У. Дюранті не відкликав. Цинічно пролунала заява видавців часопису «New York Times», що вони «вповні свідомі багатьох недотягнень у журналістиці Дюранті», визнають їх, висловлюють жаль «за його пропуски – помилки». Вдовольнилися же вони співчуттям всім тим, хто потерпів у наслідок Голодомору 1932 – 1933 рр.⁵⁷.

По різному діяли українці за кордоном, аби тільки донести світовій громадськості про страшний голод у радянській Україні. Так, наприклад, Пилип Остапчук, один з учнів та акторів театру М. Садовського у Києві, який 1928 року переїхав до Канади і був призначений режисером драматичного гуртка при «Рідній школі» ім. М. Шашкевича у Вінніпезі, написав і поставив кілька п'єс: «В пазурах чека», «Голод на Україні», «Смерть комісара Скрипника», «Галичина в огні» та інші. Навіть по самих назвах творів можна сказати, що вони торкалися найбільш болючих питань, які стояли в Україні: голод, репресії.

Українці США і Канади провели низку заходів проти Голодомору в Україні 1932 – 1933 рр. з метою привернути увагу громадськості своєї країни, уряду, щоб домогтися від СРСР дозволити надати допомоги голодуючим. 19 березня 1933 р. в Українському народному домі в Торонто відбулося антибільшовицьке віче проти штучно організованого голоду в Україні, скликане відділом Союзу українців самостійників при співучасті товариств Український народний дім та «Просвіта». Була ухвалена і відповідна резолюція. 2 квітня й 1 листопада 1933 р. українці в Торонто знову зібрались, щоб висловити протест проти «винищення» своїх колишніх співвітчизників в УРСР. Подібні акції протесту були проведені 17 вересня 1933 р. українцями у Вінніпезі⁵⁸.

16 жовтня 1933 р. у Філадельфії було проведено масове віче протесту з приводу терору і голоду в Україні. 28 жовтня у Детройті – похід вулицями міста і віче проти «поневолення і нищення населення голодом на великій Україні московською владою». Під час походу поширювали брошури з фактами про справжнє становище в Україні⁵⁹. Об'єднання українських організацій в Америці разом з іншими українськими організаціями влаштували в листопаді

1933 р. низку акцій під гаслом «Спасіть Україну від голодної смерті!», а 19 листопада оголосили Днем національної жалоби. Так, наприклад, у відозві до українців Нью-Йорка взяти участь у акції протесту, наголошувалось, що мета походу – звернути увагу американців на страждання української нації від штучно створеного голоду, що постав внаслідок рішення радянського уряду примусово провести колективізацію сільського господарства України. Щоб зламати опір селян, у них конфіскували усі продукти харчування, свідомо прирікаючи їх на голодну смерть, у той же час експортуючи збіжжя за кордон. У результаті голодомору в Україні загинули мільйони чоловік, жінок і дітей. Тисячі українців багатьох міст Сполучених Штатів вийшли на вулиці, протестуючи проти національного геноциду, який чинила Москва. Видавалась відповідна і література. Наслідком цих заходів 28 травня 1934 р. Палата представників США прийняла резолюцію № 399 із засудженням великого голоду в Україні. Запобігаючи наперед, зазначимо, що знову ж таки зусиллям української громади 15 листопада 1983 р. Сенат США ухвалив резолюцію 70 з нагоди 50-річчя роковин голоду в Україні в 1932 – 1933 рр.⁶⁰. Хоча і на той час радянська Україна – як частина СРСР – факт Голодомору не визнавала, стверджуючи, що це інсинуації українських буржуазних націоналістів, ворогів радянського народу. Лише 25 грудня 1987 р., виступаючи у Києві на урочистому засіданні, яке було присвячене 70-річчю проголошення радянської влади в Україні, перший секретар ЦК Компартії України Володимир Щербицький вперше офіційно на урядовому рівні визнав факт голоду в Україні в 1932 – 1933 рр.⁶¹. Уперше за 55 років член політбюро ЦК КПРС порушив сталінське табу і промовив слова «голод 1933 року»⁶² – вголос. Безперечно, можна стверджувати, що якби не активні дії української діаспори, то ця тема була б ще довго забороненою. Український історик Станіслав Кульчицький у статті «Хто змусив В.Щербицького визнати голод 1933 року?» пише: «Відповідь може бути тільки одна: у розбурханому гласністю суспільно-політичному житті України з'явився новий чинник – північноамериканська діаспора. Вплив української еміграції на політичне становище в радянській Україні став можливим через те, що вона спромоглася донести правду про голод 1932 – 1933 рр. до урядів країн свого перебування»⁶³.

Та не всі українці у Сполучених Штатах Америки і Канади, як й інших країн поселення, визнавали існування голоду, репресій в радянській Україні. Серед них були так звані прогресисти, які стверджували, що це все вигадки, брудні наклепи на першу в світі соціалістичну державу її ворогів, у лавах яких активно діють українські буржуазні націоналісти. Більше того, на учасників маніфестації 17 грудня 1933 р. у Чикаго, яка проходила на знак протесту проти голоду в радянській Україні та в якій взяли участь близько трьох тисяч українців, напали комуністи-українці. Вони «кидали на демонстрантів каміння та били металевими

прутами». Наступного дня часопис «Чикаго Трибун» помістив інформацію про сутичку між українцями, в результаті якої близько 100 осіб було поранено⁶⁴.

Необхідно зазначити, що і серед «прогресистів» були особи, які, спершу вважаючи розмови про голод в радянській Україні інсинуацією націоналістів, все ж через деякий час змушені були визнати факт його існування. Данило Лобай – член ЦВК ТУРФДім і один з редакторів його друкованого органу «Українські робітничі вісті» стверджував, що восени 1933 р., коли вже не було жодного сумніву, що вісті про жахливі події в Україні є правдиві, запропонував членам центральних комітетів робітничих організацій, які не погоджувалися з ура-революційною політикою партії в тих організаціях, виступити публічно із заявою-протестом проти московського комуністичного терору в Україні. Та ніхто Д.Лобая не підтримав⁶⁵.

Все ж після п'ятнадцяти років монолітності Товариства український робітничо-фермерський дім почала формуватися опозиція, яку очолив Данило Лобай. Почалося з того, він поставив під сумнів події, що відбувалися в Україні: судові розправи над «ворогами народу», над партійними, державними і громадськими діячами, репресії проти творчої інтелігенції. Поставив під сумнів арешт українського письменника і громадського діяча Івана Сірчана, який п'ять років жив і працював у Канаді й багато зробив для української спільноти цієї країни. 1929 р. він повернувся в Україну і незабаром був арештований. Така ж доля спіткала активного громадського діяча Івана Сембая. У Канаді він викладав на вищих освітніх курсах ТУРФДім, був одним з організаторів ТОДОВИРНАЗУ, директором студентського Інституту в Едмонтоні. А 1932 р. за «революційну діяльність» був депортований з Канади до України, де незабаром, як і Мирослав Ірчан, був заарештований за «націоналістичну контрреволюційну діяльність» і «шпигунство в користь нацистської Німеччини». Обидва діячі «признались» і були «відповідно покарані», тобто знищені більшовицькою владою. Тільки дві особи в ТУРФДім: Данило Лобай і Том Кобзей не «задовольнились» такою відповіддю. Незабаром Д.Лобай разом з своїм колегою І.Зелезом (І.Юзетей) опублікував брошуру «За дійсне вияснення положення в Радянській Україні», яку розіслали всім читачам «Українських робітничих вістей». Вона викликала широкий резонанс серед членів і прихильників прокомуністичної організації. Більшість вимагали виключення з товариства їх авторів. Та все ж декілька членів ЦВК ТУРФДім і РЗТ: Т.Кобзей, С.Хвалібога, Т.Пилипас, М.Смит (Семанців), М.Кашак, І.Пастух, Т.Кульчицький, О.Хоміцький, М.Гандзюк висловили солідарність з твердженням свого колеги. Ця група отримала назву «лобаївщина», вийшла з ТУРФДім, згодом оформилась в Українську робітничу організацію і приєдналась до Комітету українців Канади⁶⁶.

Усе ж таки у лавах «прогресистів» були особи, які мали мужність визнати існування голоду в радянській Україні. Багато років потому, тільки у 1990 році, Петро Кравчук – один із лідерів «прогресистів», багатолітній голова Товариства об'єднаних українських канадців, член ЦК Комуністичної партії Канади –

визнав, що ТУРФДім виключило 30 провідних активістів, бо вони, твердячи про голод в Україні 1933 р., буцімто «стали знаряддям капіталістичної пропаганди»⁶⁷. У своїх спогадах «Без недомовок», які були видані у 1995 р., Петро Кравчук писав, що Д.Лобай, будучи редактором друкованого органу ТУРФДім, а Т.Кобзей – скарбником ЦВК ТУРФДім, «грубо і зневажливо поводитись з рядовими членами, тому не одержали широкої підтримки з їхнього боку. Лише поодинокі члени наших організацій в різних місцевостях Канади заявили про свою солідарність з «лобаївцями». Проте керівник «прогресистів» Петро Кравчук, оцінюючи причини виникнення «лобаївщини», змушений був визнати, що позиція, яку зайняв Д.Лобай і його прибічники, «була правильною, незважаючи на індивідуальну їхню поведінку». Тим не менше він стверджував, що «і сьогодні (нагадаємо, що книга була видана у 1995 р. – Авт.) є поодинокі члени ТОУК (колишні члени ТУРФДім), які й далі вважають, що Лобай і Кобзей неправду писали і говорили»⁶⁸.

У цілому ж, не було жодної трагічної події як в Східній, так і в Західній Україні, про які б українці в США і Канаді не намагалися би різними засобами донести правду до громадян країни проживання, привернути увагу світової громадськості. Вони були переконані в тому, що зупинити злочинну політику окупантів щодо українського народу зможе лише світове співтовариство.

Українці та їхні нащадки в Північній Америці завжди уважно стежили за життям українського народу. Його біль ніколи не був для них чужим. У скрутні часи вони завжди були поруч з колишніми своїми співвітчизниками. На жаль, українській діаспорі у досліджуваному регіоні, як, до речі, і у будь-якій іншій країні, не вдалося уникнути протистояння. Це так звані прогресисти і націоналісти, які були втягнуті в ідеологічний конфлікт всередині громади. «Прогресисти» бачили Україну соціалістичною державою, тому і підтримали перемогу жовтневої революції, соціалістичні перетворення в країні, входження України до складу Союзу радянських соціалістичних республік, стверджуючи, що «існування СРСР є найкращою запорукою для існування Радянської України, дає можливість успішно боротись з її ворогами і рівночасно дає запоруку успіху в змаганнях українських працюючих мас до з'єднання усіх українських земель в одну державну одиницю – Радянську Україну». Вони вбачали існування *радянської* (підкреслено нами. – Авт.) України «дороговказом, палаючим смолоскипом, який вказує їм на спосіб звільнення і здобуття як соціальної, так і національної волі»⁶⁹. У силу своїх можливостей вони намагались надати посильну моральну і матеріальну підтримку, при цьому закриваючи очі на такі страшні речі, як Голодомор 1932 – 1933 рр., репресії і т.д. Націоналісти ж мріяли про єдину, соборну і незалежну Україну і, об'єднуючись з українськими діаспорами інших країн, працювали у цьому напрямку. Саме завдяки їх зусиллям світ дізнався про трагічні події в УСРР, які радянський уряд намагався приховати. Глибока непримиренність між націоналістичним та «прогресивним» таборами тривала десятиліттями, що завдавало шкоди українській зарубіжній громаді. Така

боротьба, на жаль, не сприяла ні її силі, ні авторитету. І допомога материковій Україні могла бути набагато вагомішою, якби не було цього протистояння. Та, по суті, представники обох таборів завжди мали багато спального, і головне – любов до рідної землі. Солідарність з Україною, її народом, безперечно, одна з найбільш яскравих сторінок життя українців та їхніх нащадків у США і Канаді.

- ¹ *Марунчак М.* Історія українців Канади. – Т. 1. – Друге видання. – Вінніпег, 1991. – С.331.
- ² *Бачинський Ю.* Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки. Друге видання. – К., 1994 – С.307–309.
- ³ *Марунчак М.* Історія українців Канади. – Т.1. – С.343–344.
- ⁴ Короткий історичний нарис Українського народного дому в Торонто: 3 нагоди 35-літньої праці товариства. – Торонто, 1953. – С.33–34.
- ⁵ *Марунчак М.* Історія українців Канади. – Т.1. – С.347–354, 359.
- ⁶ Українські робітничі вісті (Вінніпег). – 1921. – 27 серпня.
- ⁷ *Бак Т.* Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на канадское рабочее движение // *Бак Т.* Избранные произведения. – М., 1972. – С.517–518.
- ⁸ Див.: *Герасимович І.* Голод на Україні. – Б/м., 1973. – С.269–270.
- ⁹ Українські робітничі вісті. – 1923. – 20 січня.
- ¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1. – Оп.2. – Спр.163. – Арк.278.
- ¹¹ *Куропась М.* Українські піонери американських прерій. Українці в Чикаго й Іллінойс, 1890–1949 // Українці в Чикаго й Іллінойс. В тисячоліття хрещення України: Збірник, довідник. – Чикаго, 1989. – С.31.
- ¹² *Рыбинский М.И., Тарле Г.Я.* О помощи трудящихся зарубежных стран советскому сельскому хозяйству (1921 – 1925 гг.) // Исторический архив. – 1961. – № 4 – С.51–52.
- ¹³ *Стоклицкий А.* Как работает промышленная иммиграция. Очерк IV, VIII // Экономическая жизнь. – 1922. – 20 октября, 17 декабря.
- ¹⁴ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.256. – Арк.48, 50.
- ¹⁵ Там само. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.168 – Арк.38 – 38-зв.; Спр.256. – Арк.41.
- ¹⁶ Там само. – Спр.256. – Арк.30.
- ¹⁷ *Леценко О.Л.* З історії сільськогосподарських комун канадських українців на Україні // УІЖ. – 1991. – № 10 – С.66.
- ¹⁸ ЦДАВО України. – Ф.Р.-337. – Оп.1. – Т.1. – Спр.235. – Арк.5, 6; *Ключник О.* Мигаївські комунари: Документальний нарис. – Одеса, 1972; *Кравчук П.* Зражені надії // Літературна Україна. – 1990. – 23 серпня.
- ¹⁹ *Рыбинский М.И., Тарле Г.Я.* О помощи трудящихся зарубежных стран советскому сельскому хозяйству (1921 – 1925 гг.). – С.70.
- ²⁰ *Стоклицкий А.* Как работает промышленная иммиграция // Экономическая жизнь. – 1922. – 24 октября; *Рыбинский М.И., Тарле Г.Я.* О помощи трудящихся зарубежных стран советскому сельскому хозяйству (1921 – 1925 гг.). – С.53.
- ²¹ *Ключник О.* Мигаївські комунари. – С.75.
- ²² *Рейхберг Г.Е., Шапик Б.С.* Об участии американских рабочих в восстановлении народного хозяйства советских республик // История СССР. – 1961. – № 1. –

- С.151–152; *Рыбинский М.И., Тарле Г.Я.* О помощи трудящихся зарубежных стран советскому сельскому хозяйству (1921 – 1925 гг.). – С.69.
- ²³ ЦДАВО України. – Ф.Р-337. – Оп.1. – Т.1. – Спр.235. – Арк.7; Ф.3. – Оп.1. – Спр.256. – Арк.30.
- ²⁴ Там само. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.256. – Арк.5, 6, 13, 15, 17, 38, 41.
- ²⁵ Там само. – Арк.30-зв.
- ²⁶ *Стоклицкий А.* Как работает промышленная иммиграция // *Экономическая жизнь.* – 1922. – 20 октября.
- ²⁷ ЦДАВО України. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.256. – Арк.145.
- ²⁸ Там само. – Спр.168. – Арк.20.
- ²⁹ Там само. – Ф.Р-337. – Оп.1. – Т.1. – Спр.235. – Арк.6.
- ³⁰ Цит. за: *Кравчук П.* Зраджені надії // *Літературна Україна.* – 1990. – 23 серпня.
- ³¹ *Кравчук П.* Прогресивні українці Канади і Великий Жовтень // *Кравчук П., Тарновський М., Толопко Л.* Великий Жовтень і українська еміграція – К., 1977. – С.29–30.
- ³² Пролетарська правда (Київ). – 1931. – 15 травня.
- ³³ Українські робітничі вісті (Вінніпег). – 1923. – 1 вересня.
- ³⁴ Історія української імміграції в Америці. Збереження культурної спадщини. – Нью-Йорк, 1984 – С.42.
- ³⁵ Пропам'ятна книга Українського народного дому у Вінніпегу. – Вінніпег, 1949. – С.317–327.
- ³⁶ Українські робітничі вісті. – 1924. – 1 квітня.
- ³⁷ Там само. – 1923. – 24 квітня.
- ³⁸ Пропам'ятна книга Українського народного дому у Вінніпегу. – С.713.
- ³⁹ Історія української імміграції в Америці. – С.69–71.
- ⁴⁰ Ювілейний альманах Ліги американських українців. 1924–1974 – Нью-Йорк, 1974. – С.21, 22, 23, 28, 122; *Толопко Л.* Трудові українці США. – Книга перша. 1890–1924 рр. – Нью-Йорк, 1984. – С.197.
- ⁴¹ Українські робітничі вісті. – 1928. – 28 квітня.
- ⁴² Ювілейний альманах Ліги американських українців. – С.24.
- ⁴³ Звіт і резолюції дванадцятого з'їзду Товариства український робітничо-фермерський дім в Канаді. – Вінніпег, 1931. – С.34.
- ⁴⁴ *Кравчук П.* 8 років активної допомоги рідним братам // *Українське життя (Торонто)* – 1964. – 26 серпня.
- ⁴⁵ *Кравчук П.* З рідним народом. – К., 1979. – С.31; *Його ж.* На новій землі. – С.291; *Його ж.* Без недомовок: Спогади. – Київ, Торонто, 1995. – С.26–27; *Волинець М.* П'ятнадцять років (1918–1933) ТУРФДім. – Вінніпег, 1933. – С.162.
- ⁴⁶ Геть окупантів і УВО із Західної України. – Вінніпег, 1935. – С.78, 87–88.
- ⁴⁷ *Ясінчук Л.* Старокраєвим оком на українську еміграцію в Америці // Пропам'ятна книга. Видана з нагоди сорокалітнього ювілею Українського народного союзу / Ред. Л.Мишуга. – Джерсі-Сіті, 1936. – С.372–373.
- ⁴⁸ Історія української імміграції в Америці. – С.44–47.
- ⁴⁹ *Лазарович П.І.* Союз українців самостійників і українська визвольна справа // Ювілейний альманах для відмічення 50-ліття праці «Українського голосу».

- 1910–1960. – Вінніпег, 1960. – С.100–101; *Войценко О.* Літопис українського життя в Канаді. Т. 4. Доба росту й диференціації: Роки 1930–1939 – Вінніпег, 1969. – С.111, 122, 131, 152, 153, 154, 158, 160, 171, 173, 178, 182, 183.
- ⁵⁰ *Войценко О.* Літопис українського життя в Канаді. – С.7–13, 48–50.
- ⁵¹ Новий шлях (Едмонтон). – 1932. – 23 лютого.
- ⁵² *Лазарович П.І.* Союз українців самостійників і українська визвольна справа. – С.94–95.
- ⁵³ Як комуністи готували голод // Свобода (Джерсі-Сіті). – 2003. – 7 листопада.
- ⁵⁴ *Байдюк З.* Газета – носій інформації про Україну в США // <http://www.voanews.com/ukrainian/2006-12-13-voa2.cfm?renderforprint=1> (21.12.2006).
- ⁵⁵ *Рудницька М.* Боротьба за правду про Великий голод // Свобода. – 2003. – 31 жовтня (№44).
- ⁵⁶ *Куровицька І.* Акції Союзу українок Америки під час Великого голоду в Україні // Свобода. – 2003. – 15 серпня.
- ⁵⁷ *Kuropas M.* Making omelets at The New York Times // The Ukrainian Weekly – 2003 – March 9; *Duranty* in the news, as New York Times deals with scandal // The Ukrainian Weekly – 2003 – June 1; *Stuttaford A.* Prize specimen: the campaign to revoke Walter Duranty's Pulitzer // The Ukrainian Weekly – 2003 – June 29; *Story of Duranty's Pulitzer* continues to reactive international exposure // The Ukrainian Weekly – 2003 – July 4; *Ревкнів Р.* Анулюйте Пулітцерівську премію Дюранті // День (Київ). – 2003. – 23 жовтня; *Х.В.-Ф.* В.Дюранті не позбавили нагороди Пулітцера // Свобода (Джерсі-Сіті). – 2003. – 28 листопада; В Америці переглядають доробок журналіста, що заперечував Голодомор // http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/story/2003/11/printable/031103_famine_durant...(16.11.2006); *Денисенко М.* В Америці переглядають доробок журналіста, що заперечував Голодомор // <http://www.brama.com./survey/messages/24369.html> (16.11.2006); *Гунчак Т.* Дволикість журналіста Дюранті // <http://www.eedi.org.ua/eem/5-4.html> (16.11.2006); Волтеру Дюранту залишили Пулітцерівську премію // http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/story/2003/11/printable/031122_pulitzer_decisi (16.11.2006); Кореспондент «New York Times» В.Дюранті приховував найбільший злочин людства // <http://old.telekritika.kiev.ua/print.php?u=http://www.telekritika.kiev.ua/news/?id=257...> (16.11.2006); *Яросевич І.* Проф. Фон Гаген: «Дюранте був ганьбою для „Нью-Йорк Таймз”» // Свобода. – 2003. – 31 жовтня; Нагорода для Волтера Дюранті – пляма на репутації «New York Times» // Свобода. – 2005. – 2 грудня
- ⁵⁸ *Войценко О.* Літопис українського життя в Канаді. – С.153–155, 179.
- ⁵⁹ *Давиденко В.* «Свобода» про голод 1933 року // Українська заморська твердиня. Ювілейний альманах у 75-річчя Українського народного союзу. 1894–1969. – Джерсі-Сіті, Нью-Йорк, 1969. – С.260–261.
- ⁶⁰ Історія української імміграції в Америці. – С.46–47.
- ⁶¹ Радянська Україна. – 1987. – 26 грудня.
- ⁶² 4 лютого 1990 р. друкований орган ЦК Компартії України «Радянська Україна» опублікував постанову ЦК Компартії України «Про необхідність поглибленого вивчення та об'єктивної оцінки деяких сторінок історії Компартії України 30–40-х і початку 50-х років», у якій, зокрема, йшла мова про необхідність дослідження комплексу питань щодо голоду 1932 – 1933 рр. в Україні. 7 лютого 1990 р.

«Радянська Україна» опублікувала постанову ЦК Компартії України «Про голод 1932–1933 рр. на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів». ЦК Компартії України визнав факт голоду 1932–1933 рр. в Україні, засудив безпринципну політику тодішнього керівництва республіки, відмежувався від насильницьких, репресивних методів вирішення проблем суспільного розвитку. Перед вченими ставилось завдання поглибленого вивчення та об'єктивної оцінки голоду 1932–1933 рр. в Україні. Напередодні 70-ліття голодомору, коли українська діаспора всього світу вшановувала пам'ять жертв цієї страшної катастрофи, роблячи все можливе для розповсюдження правдивої інформації, 14 травня 2003 р. в Україні було ухвалене «Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років», у якому Голодомор 1932–1933 рр. був визнаний актом геноциду українського народу. Наголошувалось, що «кваліфікація цієї Катастрофи української нації дає принципове значення для стабілізації суспільно-політичних відносин в Україні, є важливим чинником відновлення історичної справедливості, морального зцілення кількох поколінь від страшного соціального стресу, незаперечним доказом незворотності процесів демократизації суспільства, суворим застереженням спробам встановити в Україні нову диктатуру». І лише після 75 років трагедії, коли парламенти більш як десяти країн світу, в тому числі США і Канади, в певній мірі завдячуючи активній позиції української діаспори цих держав, визнали факт Голодомору, 28 листопада 2006 р. Верховна Рада України після гострих суперечок ухвалила 233 голосами при необхідних 226 Закон України, у якому Голодомор 1932–1933 рр. був визнаний геноцидом українського народу.

⁶³ *Кульчицький С.* Хто змусив В.Щербицького визнати голод 1933 року? // *Історія України.* – 2004. – № 40 – С.6–7.

⁶⁴ *Куропась М.* Українські піонери американських прерій. Українці в Чикаго й Іллінойс, 1890–1949 // *Українці в Чикаго й Іллінойс.* – С.41.

⁶⁵ *Лобай Д.* Комуністичний рух серед українців // *Пропам'ятна книга Українського народного дому в Вінніпегу.* – С.756.

⁶⁶ *Кравчук П.* Без недомовок: Спогади. – С.32–33; *Марунчак М.* Історія українців Канади. – Т.2. – Друге видання. – Вінніпег, 1991. – С.78.

⁶⁷ *Кравчук П.* «Частка наших звитяг та болю» // *Україна.* – 1990. – №7 – С.6.

⁶⁸ *Кравчук П.* Без недомовок: Спогади. – С.33.

⁶⁹ *Настасівський М.* Українська імміграція в Сполучених Штатах. – Нью-Йорк, 1934. – С.246.